

РОЗДІЛ III. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

Василь Грещук

orcid.org/0000-0002-7011-3911

Віталій Кононенко

orcid.org/0000-0002-5522-674X

УДК 001-051=161.2:81]159.923

DOI: 10.31558/1815-3070.2022.44.4

ОСОБИСТІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО-МОВОЗНАВЦЯ

Статтю присвячено виявленню особистісних рис і психотипних якостей українського вченого-мовознавця за його внесок у розбудову української мови як національного феномену. Проаналізовано науковий доробок провідних мовознавців, соціологічні, психологічні передумови, що дають змогу кваліфікувати їх як виразників українського національного характеру. Зазначено, що такі українські мовознавці здобули фундаментальну філологічну освіту, виробили риси типової мовної особистості, з'ясовано, що визначальним для наукової діяльності українських учених був спротив ідеологічному тиску та переслідуванням, імперським зазіханням російських культуртрегерів, утвердження давності походження української мови й самодостатності її розвитку.

Ключові слова: український учений-мовознавець, мовна особистість, українська державна мова, патріот, ідеологічна боротьба.

1. Вступ. Вивчення особистості українського вченого-мовознавця перебуває нині на початковій стадії дослідження, тому спостереження та узагальнення, що характеризують риси поборників української мови як національного феномену, знаряддя державності, набувають не лише власне психолінгвістичного, лінгвокультурологічного значення, а й суспільного звучання. Визначення участі провідних науковців в історії українського мовознавства, з опертям на характеристику їхньої психотипної природи, особистісного внеску в утвердженні україноцентричних пріоритетів в умовах ідеологічної боротьби видається одним із першорядних завдань сьогочасної наукової думки в Україні.

Українська мовознавча наука має давні традиції відстоювання високого призначення української мови як найважливішого чинника націєтворення, державності, самоідентифікації українця. На сторожі українського слова на національних теренах історично утвердився потужний загін самовідданих лицарів – дослідників, реформаторів, нормувальників, непохитних борців за самодостатність, типологічну своєрідність, чистоту української мови в усьому обширі її функціонування як єдино можливого засобу спілкування, мислення, пізнання, творчості. Мовознавці-україністи зазнавали утисків і переслідувань з боку імперської російської державності, відчували ідеологічний наступ часів тоталітаризму. Навічно вписані в аннали української науки імена видатних поборників українського слова 20-х – 30-х років ХХ ст. Олекси Синявського, Всеволода Ганцова, Олени Курило, Петра Бузука, Василя Дем'янчука, Миколи Сулими, Сергія Єфремова, Агатангела Кримського, котрі мужньо й самовіддано відстоювали свої наукові переконання, вбачали в розвої

оновленої української мови шлях до національно-культурного відродження (Шевельов 2002).

Упродовж ХХ ст. в наукових дискусіях, публічних виступах як мовознавців, так і інших представників національної інтелігенції тривають гострі суперечки щодо комплексу проблем функціонування української мови, літературних норм, впливу чужих мов, правопису. Різко загострилася боротьба навколо питань давнього походження української мови, розвитку староукраїнської і нової літературної мови, творення національної термінології. Не припинялися переслідування будь-якої наукової думки, якщо вона не відповідала засадам русифікації, ідеологічним компартійним настановам. Водночас все помітніше звучав голос непокірних науковців, відданих високим ідеалам служіння своєму народові, утвердженню пріоритету української мови як національного надбання. Тривав процес подальшого формування особистості сучасного українського мовознавця – патріота, поборника національних ідеалів, самостійності розвитку української мови на тлі її взаємозв'язків з іншими мовами.

У цьому запеклому ідеологічному двобої викарбовувалися найбільш продуктивні й непохитні риси психотипу українського вченого – сильного духом і незламного у своєму поступі до наукової істини. Формування цієї плеяди непоборних українців відбувалося з огляду на громадянську позицію видатних особистостей – Агатангела Кримського, Сергія Єфремова, Миколи Зерова, Леоніда Булаховського, Олександра Білецького, Юрія Шевельова. Відданість науці, україноцентризм, непохитність їхніх переконань були тим дороговказом велетів духу, здатних на самопожертву в ім'я науки, що й виплековувало мовознавців кількох поколінь. Згадаймо слова С. Єфремова: «Мало якому народові в світі доводилось переживати трагічнішу, нещаснішу долю, як та, яку зазнав за своє історичне життя і зазнає народ український» (Єфремов 1991: 9). Для українців-мовознавців тяжка доля народу завжди була невіддільна від долі рідної мови, адже «кожна властива мова, позаяк вона через прокладання шляху сказання надана, надіслана, а відтак наділена долею» (Гайдеггер 2007: 224).

Історія українського мовознавства останніх півтора століття знала періоди як заглушення, так і загострення ідеологічного впливу навколо проблем мовного життя, однак у перспективній лінії рух за визволення мови від утисків і занепаду був неперервним, а найкращі науковці залишалися непохитними. В академічній науковій установі – Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні, пізніше – в Інституті української мови НАН України, у провідних університетах формувалися вчені, що йшли непростими шляхами утвердження провідних позицій рідної мови, для яких наукова принциповість була вища за нові посади й наукові звання. Не припиняється ідеологічна боротьба навколо української мови як державної і нині. Мовознавці активні й наступальні в запеклій суспільно-політичній та інформаційній війнах, а їхні потужні дії на цьому напрямі тривають.

2. Становлення нової генерації вчених-мовознавців. Генерація вчених-українознавців формувалася завдяки філологам – випускникам українських вишів, які ще в студентські роки виявили схильність до наукових досліджень,

вивчили кілька чужих мов, засвоїли комплекс знань із мовознавства та літературознавства, психології, логіки, естетики, культурології. Переважна частина українських лінгвістів були вихідцями із селянських родин, із молоком матері ввібрала в себе народне слово, українську пісню, звичаї свого народу, дух народного світовідчуття. Їхня рідна мова – українська, їхні національні і психосоматичні риси – українські, і саме в цьому середовищі формувався, виокремлювався психотип виразника українського національного характеру. Частина мовознавців належала до родин українських інтелігентів, які мали типові ознаки української особистості; це могли бути діти чи правнуки гуманітаріїв, культурних діячів, зокрема тих, хто зазнав репресій у часи тоталітаризму (згадаймо батька О. Б. Ткаченка – відомого мовознавця Бориса Ткаченка, батька В. М. Русанівського – літературознавця Макара Русанівського та інших).

Самою системою становлення українських мовознавців у їхніх особистісних орієнтаціях окреслилися параметри самоідентифікації, спільність їхніх ідеологічних, суспільних і соціокультурних поглядів та переконань, означилися прикмети їхніх поведінкових стереотипів, що дає підстави констатувати можливість осягнення узагальненого образу, «конструкта» українського інтелігента й інтелектуала, який усвідомлює свою відповідальність за націю, державу, мову.

Виразною ознакою, окресленою самооцінкою психотипної поведінки мовознавців, є їхня належність до найосвіченіших реалізаторів високої мовної літературної норми в її кодифікованій іпостасі. Мовна культура вчених засвідчує зразковий тип мовної особистості (Синица 2006: 33–34), що у своїх україноцентричних пріоритетах сутнісно протистоїть російській мовній особистості (Караулов 2004). Щодо провідних українських мовознавців спостерігаємо яскраву індивідуалізацію їхнього мововжитку як в усній розмовній, так і в писемній формі. Водночас несправедливо було б закидати мовознавцеві-дослідникові зайвий пуризм, заангажованість щодо просторічного слововжитку, різностильової мовотворчості в усіх її реалізаціях, зокрема й із використанням жаргонної лексики, свідомого відхилення від літературних норм, до якого часом удаються сучасні автори. Прикметна в цьому сенсі позиція дослідниці соціальних діалектів Л. О. Ставицької: «Як тільки в Україні заходить мова про жаргонну лексику, одразу виникає питання: “А чи існує український сленг (жаргон)?”» (Ставицька 2005: 312); однозначну відповідь на це і дає її монографія.

Провідні українські мовознавці є виразниками високої світової культури, глибоких знань, їхні пріоритети – поглиблене вивчення рідного культурного простору, глибоке переконання в тому, що український і російський народи різні за походженням, мовним спадком, традиціями, звичаями, культурним і духовним життям (Півторак 2018: 129–132; Кононенко 2019: 166–169; Андрос 1996). Це професійні дослідники, що, маючи за еталон українську мову, зазвичай володіють іншими слов'янськими, основними європейськими й давніми мовами – давньогрецькою, латиною, санскритом, що відкриває

перспективи опрацювання порівняльно-історичних і зіставно-типологічних студій. Постійною практикою ставала активна участь українських мовознавців у міжнародних славістичних з'їздах, конгресах, наукових конференціях і симпозіумах. Науковій громадськості добре відомі, зокрема, праці Г. П. Півторака з питань українсько-білоруських, А. П. Непокупного – балто-слов'янських міжмовних зв'язків. Вершинним досягненням українського мовознавства останнього періоду став «Етимологічний словник української мови» в семи томах, зініційований і науково осмислений видатним мовознавцем О. С. Мельничуком. Укладання цього словника засвідчило високий загальномовознавчий рівень його авторів, адже кожна стаття вимагала опрацювання джерельних матеріалів багатьох, часом десятків мов; науковий потенціал, компетенція українських лінгвістів виявилися на повну силу.

3. Наукові пріоритети українознавців. Нині перед українцями постала найактуальніша проблема – як підняти на вищий щабель літературну норму, наситити її питомими складниками, оновити слововжиток, запропонувати правила, що усувають невинуватий, нав'язаний ідеологічними службами вплив російськомовних елементів, позбутися перенасичення літературної мови англіцизмами, полонізмами, іншими запозиченнями. Сучасні українські мовознавці відчують свою професійну відповідальність за оновлення рідної мови, уважно прислухаються до народного словотворення. Як зазначає О. О. Тараненко, «сучасникові, навіть професійному мовознавцеві, у багатьох випадках, безперечно, важко визначити, де проходить межа між явищами, що потребують або ж, навпаки, не потребують нормативного закріплення...» (Тараненко 2015: 241). Відчуття своєї відповідальності за нинішні тенденції розвою мови в офіційно-державному й побутовому вираженні – одна з характерних типологічних ознак сучасного лінгвіста.

Давня традиція українців, що наближала їхню працю до широкого загалу, впливала на стан мовної політики, полягає в їхній активній участі в пропаганді українського слова. Провідні науковці вважають своєю місією просвітництво, культурно-освітню діяльність, що відповідає їхньому прагненню вдосконалити мовну практику, позбутися засмічення рідної мови. Саме радикально налаштовані мовознавці постали на передній лінії боротьби за вдосконалення українського правопису, наслідком їхніх зусиль стало введення в дію в 2019 р. деяких нових правописних норм.

Не можна недооцінювати роль мовознавців в унормуванні слововжитку, що здавна вважали запорукою високого статусу рідної мови. Ще в далекому 1970 р. побачила світ книжка «Як ми говоримо» Бориса Антоненка-Давидовича, якого в передмові представив мовознавець Іван Варченко: «відомий письменник і не менш відомий шанувальник точного, дохідливого, милозвучного слова» (Варченко 1970: 4). Праця письменника викликала широку дискусію, шалений спротив з боку догматично налаштованих діячів, однак час, що минув, засвідчив прозорливість автора, його високе відчуття рідного слова. А на сторінках академічних журналів «Мовознавство», «Українська мова», «Культура слова», у монографіях і статтях відомі мовознавці І. Р. Вихованець, С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, інші

фахівці продовжують пропагувати літературну норму, пояснюють її правила, закликають пильнувати сучасний слововжиток.

Потужний поступ світової лінгвістичної думки не обійшов своїм впливом українських мовознавців, що характеризує такі їхні риси, як активне реагування на нові прогресивні тенденції в науці, утвердження антропологічних засад, ідей гуманізації вчення про людину, демократичних принципів дискусії. Прикметно, що в українській науці поширилися бачення мовного життя через призму лінгвокультурології, лінгвокогнітології, психолінгвістики, лінгвопрагматики, комунікативної лінгвістики, наратології, забезпечення функціонування мовних одиниць у часопросторі як компонентів художнього, публіцистичного, наукового й розмовного дискурсів, як вияву взаємодії на рівні автор-текст-читач тощо.

Новаторські підходи й принципи застосували сучасні українські мовознавці як виразники прогресивних наукових ідей. Зокрема, нові підходи до опрацювання мовного матеріалу впроваджені в таку традиційно консервативну сферу, як граматичне вчення. За приклад слугує досить струнка система частиномовних і нечастиномовних класів одиниць української мови, граматичних категорій, що її запропонували такі поборники оновлення поглядів на граматичну структуру мови, як І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська і А. П. Загнітко. Вони поставили й успішно розв'язали «завдання створити теоретичну граматику, побудовану в національно-культурних вимірах і вивільнену від ідеологічних догматів тоталітарного режиму» (Вихованець 2004: 6). Частина мовознавчої громадськості не повною мірою прийняла деякі положення і тлумачення цих учених, проте їхня незаангажованість, сміливість долати застарілі твердження характеризує їх як яскравих виразників нової лінгвістичної генерації. Ідеї представлення структури української мови в національно-культурному вимірі розвивають учені Київського, Львівського, Чернівецького, Прикарпатського, Волинського університетів.

Спершись на нові науково-методологічні позиції, залучивши оновлену джерельну базу, науковці рішуче відкинули заідеологізовану імперську теорію начебто спільного походження трьох «братніх» народів і їхніх мов. У працях Г. П. Півторака, В. В. Німчука, О. Б. Ткаченка, В. Г. Складенка всебічно обґрунтовано концепцію давнього походження української мови на ґрунті праслов'янської, реальність функціонування давньокиївської української мови. Зокрема, геніальна пам'ятка Київської Русі «Слово о полку Ігоревім» «показала силу староукраїнської народнорозмовної і народнописанної мови, її красу і багатство, афористичність, крилатість у вираженні мудрості, патріотизму, обов'язку» (Гринчишин 2007: 639), що засвідчувало «українськість» «Слова», недолугість тверджень російських ідеологів про його мову як начебто спільну староруську (Русанівський 2002: 36–39). Вивчення народних джерел української мови, стародруків зреалізовано в серії ґрунтовних монографічних досліджень з історії української мови в її структурному поступі та стильовому розмаїтті; це був наслідок багаторічної невтомної праці колективів, об'єднаних ідеєю відтворити шляхи формування та розвитку рідної мови як національного надбання.

4. Традиції й новаторство в дослідженні української мови. Українським мовознавцям належить висока честь уславити імена видатних українських письменників – як класиків літератури, так і сучасників, мовностилістична спадщина яких засвідчила найвищі зразки художнього слова, представила українську культуру як явище високого світового рівня, відтворила типові риси національного характеру. Наукові праці були присвячені письменникам, творчість яких відповідала високим вимогам учених: В. С. Ващенко дослідив стиль Тараса Шевченка, Л. М. Полюга – Івана Франка, Н. М. Сологуб – Олеса Гончара, Г. М. Колесник – Максима Рильського... Донести художнє слово до найширшого загалу українців стало покликанням великої когорти мовознавців.

У коло наукових зацікавлень стилями української літературної мови ввійшли дослідження С. Я. Єрмоленко з художнього стилю, М. А. Жовтобрюха – з публіцистичного, А. П. Коваль – наукового, В. В. Німчука – сакрального тощо. Традиційним напрямом залишалися ономастичні студії, передовсім вивчення походження топонімічних назв (Ю. О. Карпенко). Невичерпним джерелом вивчення історії української мови залишаються стародруки, що їх видають Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні та Інститут української мови НАН України, у підготовці до друку давніх художніх, публіцистичних, полемічних текстів, актових документів, грамот брали участь В. В. Німчук, В. М. Русанівський, М. М. Пещак, І. П. Чепіга та інші, пам'ятки Полісся видає В. М. Мойсієнко.

Завдяки творчій рішучості, непохитності духу як ознак психологічної стійкості мовознавців було докорінно змінено ставлення до місця діалектного мовного середовища в житті українського народу. Упродовж тривалого часу науці нав'язували твердження «виразно політично замовного плану, автори яких насамперед ставили за мету засвідчити зміни у мовленні колгоспників, його «збагачення».., як і відчутне «очищення» від діалектних явищ – символів переможеного минулого» (Гриценко 2005: 217). Для подолання цих заідеологізованих настанов потрібна була тверда відсіч. І хоч збирання говіркових матеріалів до «Атласу української мови», який мав засвідчити картину діалектного розмежування, затяглося на роки, цей винятково цінний довідник – попри спротив усіляких ідеологів і фінансові труднощі – побачив світ (т. 1–3, 1984–2001). Теоретичні засади лінгвістичної географії у вступі до «Атласу...» випрацювала самовіддана дослідниця діалектів Т. В. Назарова (Грещук, Кононенко 2020: 92–97). Її внесок у вивчення говорів в ареалі Нижньої Прип'яті має важливе історико-культурне значення, що виходить за межі власне лінгвістичного студіювання, адже йдеться про мовлення населення тієї частини українського Полісся, яке змушене було внаслідок Чорнобильської катастрофи покинути свої домівки й переселитися в інші місця проживання.

На шляху утвердження національних пріоритетів визначилися перспективи дослідження української літературної мови в її наддніпрянському й галицькому варіантах, що були окреслені в працях Ю. В. Шевельова, І. Г. Матвіяса, А. М. Залеського, учених Львова, Чернівців, Івано-Франківська, Тернополя.

Діалекти на західноукраїнських землях вивчали Й. О. Дзендзелівський (закарпатські говори), Я. В. Закревська (гуцульський діалект) та інші, що окреслило проблему взаємодії української і чужих мов на цих теренах. Українські мовознавці ввели в науковий обіг дослідження мовлення українців діаспори, звернулися до вивчення художніх текстів українських письменників із-за кордону. Як зазначає Б. М. Ажнюк, «діаспора, так само як і регіони материкової України, відчуває за собою моральне право на участь у загальноукраїнському мовотворенні» (Ажнюк 1993: 4).

Найцінніший скарб, що залишили у спадок сучасні мовознавці, – словники української мови – тлумачні, фразеологічні, діалектні, орфографічні, перекладні, термінологічні, синонімічні, мови письменників тощо, кожний такий довідник – свідчення невтомної напруженої праці великих колективів словників. Непомітне зовні опрацювання багатющої картотеки, добір ілюстративного матеріалу, тлумачення значень вимагають від науковців не лише великої дослідницької підготовки, а й наукової самопожертви, відданості нелегкій праці з джерелами. Нині українські лінгвісти працюють над масштабним, надзвичайно важливим в утвердженні невичерпних скарбів української мови проєктом – укладанням нового 20-томного «Тлумачного словника української мови». Поява перших томів Словника викликала жваву дискусію в середовищі мовознавців та громадськості; постало, зокрема, питання відтворення тих змін у лексиконі, які притаманні часу державності української мови.

5. Особистісні параметри вчених-українознавців. Спільність етнопсихотипних параметрів особистості українського мовознавства передбачає виокремлення інваріантної зони світовідчуття, дотримання однакових мотивів, цілей, сенсів і цінностей у системі пізнання рідної мови як центрованого вираження народного характеру. Сприймання світу через призму мовної картини супроводжується розумінням ученими наукової парадигми світобачення, здатності об'єктивації явищ, подій і фактів соціального прогресу, опрацюванням компетенцій та вмінь аксіологічної діяльності. Водночас постає потреба окреслити на тлі виділення спільних компонентів психотипу мовознавця індивідуальних рис і характеристик конкретної особистості, увести чинник суб'єктивації, забезпечити домінанти опису науковця з його Я-концепцією, особистісно-рефлекторним мовопізнанням. Серед українських мовознавців можна назвати чимало імен тих, хто є не лише відомим ученим, а й яскравою постаттю з неповторними ознаками індивідуального світовідчуття, своєрідною манерою мовомислення, своїм особистісним внеском у розбудову науки про мову загалом та українську зокрема. Аналіз науково-лінгвістичної та громадянської діяльності українських мовознавців значною мірою опертий на теоретико-методологічні засади лінгвоперсонології та дослідження мовної особистості в одноперсонологійному вияві, опрацьовані А. Загнітком (Загнітко 2017).

За приклад ученого – академічного дослідника, для якого мовознавча наука стала життєвим покликанням, слугує постать Василя Васильовича Німчука (Грещук 2020: 17–22). Народився і ріс майбутній мовознавець у багатомовному

краї, на Закарпатті, де знання не лише рідної, а й сусідніх мов було звичним явищем. Схильність до мов В. В. Німчук успадкував від батька, як і побожність, християнські цінності, любов до пісні, співу. Будучи добрим знавцем точних наук, опинився на фізико-математичному факультеті Ужгородського університету, але дуже швидко збагнув, що це не його справа, і перейшов на факультет української філології, де доля звела його з відомим тоді мовознавцем С. П. Бевзенком, який став для нього науковим і моральним орієнтиром на все життя. Тісне спілкування з ученим визначило наукові пріоритети молодого лінгвіста: історія мови, діалектологія, вивчення стародруків.

Глибоко усвідомлюючи, що історія мови не лише джерело мовознавчих студій, а й фіксатор ментальності, світовідчуття й світобачення народу, з перших кроків у науці В. В. Німчук окреслив програму комплексного дослідження писемних пам'яток і послідовно реалізував її, залучаючи до цього колег, своїх аспірантів і послідовників. Завдяки його подвижницькій праці українське мовознавство збагатилося багатьма писемними пам'ятками української мови XIV–XVIII ст., а також граматичними та лексикографічними працями, що стали загальнонаціональним надбанням, без якого не може обійтися жоден мовознавець-україніст. У сфері наукових зацікавлень дослідника завжди був український правопис; він доклав усю пристрасть свого серця до його вдосконалення, уведення в дію як чинника державності (Німчук 1999).

Як справжній знавець і поціновувач народного слова, В. В. Німчук дбав і піклувався про збереження діалектного мовлення і використання його за різних обставин, сам у колі колег-фахівців у неофіційній комунікації послуговувався рідною говіркою. Учений ініціював і опікувався створенням *Товариства шанувальників і захисників говорів української мови*, розробив його Статут. Він здійснив глибокі дослідження історико-соціальних та культурних обставин розвитку української мови, її удержавлення та уцерковлення. Тематична спрямованість лінгвістичних досліджень – це своєрідні психоментальні маркери особистості дослідника-мовознавця.

Ті, хто ближче знав В. В. Німчука, зазначають, що йому була властива надзвичайна працьовитість, у чому він міг бути прикладом і мотиватором для багатьох. Його вихованка Н. В. Пуряєва згадує: «Він працював без вихідних і відпусток, завжди занурений у проблему, яку досліджував. Він ніколи не міг збагнути, як наука може бути для когось лише одним із занять у житті, а не цілим життям» (Пуряєва 2018: 122). Наукоцентризм став засадничою рисою психотипу вченого-мовознавця, що поєднувалася в ньому з релігійністю, побожністю. Глибоко вкорінену в душу із самого дитинства, він проніс цю віру через ціле своє життя, вона надавала йому життєвої наснаги й утверджувала в переконанні правильності обраної дороги. Коли появилася можливість, В. В. Німчук як науковець долучився до науково-лінгвістичного осмислення сакральної сфери.

У житті Василя Німчука, зокрема й науковому, особливе місце посідає його «мала батьківщина», родинне село Довге, Закарпаття загалом. І хоч переважну частину життя він прожив у Києві, був, як пуповиною, пов'язаний із рідним краєм, постійно навідувався до рідні, земляків, набирався наснаги, відпочивав і

... працював з особливим натхненням. Важливою особистісною ознакою В. В. Німчука як українського мовознавця була принциповість і непохитність у відстоюванні власних наукових переконань. Це не була наукова затятість, а завжди позиція дослідника, що ґрунтувалася на зваженій логічній аргументації. Водночас він щедро ділився власним науковим досвідом, завжди надавав конструктивні консультації, поради і побажання, окреслював шляхи розв'язання мовознавчих проблем, підтримував філологів-пошуковців раритетною науковою літературою. У спілкуванні вчений був комунікабельним, простим, доступним. Цьому сприяли відкритість його натури, дотепність, почуття гумору.

Відомому науковцеві І. І. Ковалику була притаманна така особистісна риса українського мовознавця, як самовіддане жертвне служіння своєму народові через глибоке осмислення його мови, культури, історії. Значний вплив на становлення і розвиток особистості І. І. Ковалика як мовознавця мали спочатку його університетські вчителі, відомі лінгвісти Т. Лер-Сплавінський, Т. Гертнер, Ю. Кляйнер, а згодом знані філологи І. С. Свенціцький та В. І. Сімович, котрий запросив його на кафедру української мови Львівського університету та став його науковим керівником. Молодий дослідник із великим ентузіазмом узявся за дослідження актуальних мовознавчих проблем. Перші його кроки в науці пов'язані з вивченням структури та функціонування в українській мові дієслів, і вже в 1933 р. він виступає з доповіддю на другому Міжнародному з'їзді славістів, що відбувся у Варшаві.

Як науковця-лінгвіста І. І. Ковалика характеризувала прискіплива увага до мовної емпірії, що поєднувалася з прагненням побудувати теоретичні засади, окреслити нові обрії наукового вивчення мови, передбачити перспективи науково-лінгвістичних пошуків, скерувати й спрямувати свої дослідження в річище найбільш нагальних для українського мовознавства актуальних проблем. Значною мірою завдяки новаторським працям у ділянці українського і слов'янського словотвору в 60-х роках минулого століття (Ковалик, 2007) формується окремий розділ мовознавчої науки зі своїм спеціальним предметом дослідження, властивою саме йому проблематикою та системою наукових понять і термінів – дериватологія. Не випадково вченого вважають одним із фундаторів української дериватологічної школи.

Важливою особистісною рисою І. І. Ковалика як українського мовознавця є різноаспектність проблематики його досліджень української мови. Окрім теоретичних і практичних проблем українського й слов'янського словотвору, він має ґрунтовні напрацювання у фонетиці й фонології, граматиці, діалектології, лексикології і семасіології, ономастиці, термінології, лінгвостилістиці, письменницькій лексикографії та франкознавстві. У кожній із цих галузей мовознавства вчений сказав своє вагоме слово, що вможливило конструктивну розбудову української мовознавчої науки.

У ціннісних орієнтирах І. І. Ковалика як українського лінгвіста особливе місце займають пошук і залучення до студій із українського мовознавства молодих дослідників, організаційні заходи, спрямовані на розбудову лінгвістичної україністики. Цей бік психотипу вченого фіксують опубліковані

спогади про нього його ж колег та учнів. М. Л. Худаш писав, що І. І. Ковалик мав «мужність гуртувати навколо себе студентську молодь, прищеплювати їй любов до рідної мови і мовознавчої науки, готувати собі надійну зміну – майбутні кадри українських учених-мовознавців» (Худаш 2003: 183).

Особистісний портрет ученого-мовознавця І. І. Ковалика неможливий без характеристики його організаційно-наукової діяльності. У складних умовах тоталітарної системи безпартійний науковець зумів майже чверть століття (1950–1973 рр.) успішно керувати кафедрою української мови Львівського університету, що гідне подиву. Коли ж на початку 70-х років минулого століття стали систематично руйнувати його дітище, позбавили керівництва кафедрою, він переїхав до тодішнього провінційного педагогічного інституту в Івано-Франківську, в якому за неповне десятиліття фактично створив кафедру української мови, де завирувала наукова атмосфера. Особистість, постать І. І. Ковалика, його роль у тягlostі найкращих традицій українського філолога схарактеризував його учень З. Гузар: «Для нас він завжди буде Учителем етосу – у ставленні до життя, до своєї долі, до людей, до науки. Він завжди стояв осторонь усього малого, дрібного, стоїчно і якимось по-особливому м'яко витримував злигодні нелегкого в тоталітарних умовах буття українського вченого» (Гузар 2003: 178).

6. Висновки. Вивчення особистісних рис українських учених-мовознавців засвідчило їхній статус як високих представників української інтелігенції, виразників українського національного характеру. У науковій діяльності українознавців окреслилися такі параметри національного типу особистості, як непохитність у відстоюванні своїх наукових поглядів, спрямованих на утвердження провідного статусу української мови в Україні, ідей давності й самодостатності її розвитку. Українські мовознавці, попри ідеологічний тиск і переслідування, рішуче виступали проти імперських зазіхань, ворожої російської пропаганди, виявляючи психологічну стійкість, здатність відстоювати позиції патріота, національно свідомої особистості.

У перспективному вимірі аналіз психотипної діяльності українознавців відкриває шлях до подальшого опрацювання характерологічних особливостей представників різних гуманітарних наук у боротьбі за національні пріоритети, відстоювання патріотичних позицій. Водночас постає більш широка проблема виявлення психотипних складників національно свідомого типу особистості.

Література

1. Ажнюк, Богдан М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. Київ: Рідна мова, 1993. [Azhniuk, Bogdan M. *Movna yednist natsii: diaspora y Ukraina*. Kyiv: Ridna mova, 1993.]
2. Андрос, Євгеній І. Онтологія українського світосприймання: проблема соціокультурних пріоритетів. *Феномен української культури: методологічні засади осмислення*. Київ: Вежа, 1996, 113–153. [Andros, Yevheniy I. *Ontolohiia ukrainskoho svitosprymannia: problema sotsiokulturnykh priorytetiv. Fenomen ukrainskoi kultury: metodolohichni zasady osmyslennia*. Kyiv: Vezha, 1996, 113–153]

3. Варченко, І. Книжка захоплива, збудлива, заклична. Б. Антоненко-Давидович. *Як ми говоримо*. Київ: Рад. письменник, 1970. 3–10.
[Varchenko, I. Knyzhka zakhoplyva, zbudlyva, zaklychna. B. Antonenko-Davydovych. *Yak my hovorymo*. Kyiv: Rad. pysmennyk, 1970. 3–10]
4. Вихованець, Іван Р., Городенська, Катерина Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004.
[Vykhovanets, Ivan R., Horodenska, Kateryna H. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy. Kyiv: Pulsary, 2004.]
5. Гайдеггер, Д. Дорогою до мови (Володимир Кам'янець, пер.). Львів: Літопис, 2007.
[Haidegger, D. Dorohoіu do movy (Volodymyr Kamianets, Trans.). Lviv: Litopys, 2007.]
6. Гринчишин, Дмитро Г. «Слово о полку Ігоревім». *Українська мова. Енциклопедія*. Співгол. редколегії В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ: Укр. енциклопедія, 2007. 539 с.
[Hrynychyshyn, Dmytro H. «Slovo o polku Ihorevim». *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Spivhol. redkolehii V. M. Rusanivskiyi, O. O. Taranenko. Kyiv: Ukr. Entsyklopediia, 2007. 539 s.]
7. Гриценко, Павло Ю. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. 1930–2005. *Матеріали до історії*. Київ: Довіра, 2005, 216–242.
[Hrytsenko, Pavlo Yu. Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy. 1930–2005. Materialy do istorii. Kyiv: Dovira, 2005, 216–242]
8. Гузар, З. Учитель і його етос. *Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 178 с.
[Huzar, Z. Uchytel i yoho etos. *Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka*. Lviv: Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2003. 175 s.]
9. Грещук, Василь В., Кононенко, Віталій І. Українські мовознавці: нотатки. Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т., 2020.
[Greshchuk, Vasyl V., Kononenko, Vitaliy I. Ukrainski movoznavtsi: notatky. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi un-t., 2020.]
10. Загнітко, Анатолій. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017.
[Zahnitko, Anatolii. Teoriia linhvopersonolohii. Vinnytsia: Nilan-Ltd, 2017.]
11. Єфремов, Сергій. Історія українського письменства. (4-е вид. Т. 1). Нью-Йорк: Український Конгресовий Комітет Америки, 1991.
[Yefremov, Serhiy. Istoriiia ukrainskoho pysmenstva. (4-e vyd. T. 1). Niu-York: Ukrainskiyi Kongresoviyi Komitet Ameryky, 1991.]
12. Караулов, Юрий Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Единорил УРСС, 2004.
[Karaulov, Yuriy N. Russkiy yazyik i yazykovaya lichnost. Moskva: Edynoryal URSS, 2004.]
13. Ковалик, Іван І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. В. В. Грещук (ред.). Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007.
[Kovalyk, Ivan I. Vchennia pro slovotvir. Vybrani pratsi. V. V. Greshchuk (red.). Ivano-Frankivsk – Lviv: Misto NV, 2007.]
14. Кононенко, Віталій І. Соціум і національна культура. Дзвінчук Д. І., Заграй Л. Д., Кононенко В. І. *Український пріоритет: нація, соціум, культура*. Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т., 2019, 166–265.
[Kononenko, Vitaliy I. Sotsium i natsionalna kultura. Dzvinchuk D. I., Zahrai L. D., Kononenko V. I. *Ukrainskyi priorytet: natsiia, sotsium, kultura*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi un-t., 2019, 166–265.]
15. Німчук, Василь В. Проблеми українського правопису в XX ст. *Український правопис (проект найновішої редакції)*. Київ: Ін-т української мови НАН України, 1999, 242–333.
[Nimchuk, Vasyl' V. Problemy ukrainskoho pravopysu v XX st. *Ukrainskyi pravopys (proiekt nainovishoi redaktsii)*. Kyiv: In-t ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 1999, 242–333.]
16. Півторак, Григорій П. Історична правда проти імперської облуди. Київ: АртПрінт Студія, 2018.
[Pivtorak, Hryhoriy P. Istorychna pravda proty imperskoi obludy. Kyiv: ArtPrint Studiia, 2018.]

17. Пуряєва, Наталія В. Здавалося, він буде жити вічно... *Професор Василь Німчук у спогадах сучасників*. Ужгород: Карпати, 2018, 117–123.
[Puriaieva, Nataliya V. Zdavalosia, vin bude zhyty vichno... *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv*. Uzhhorod: Karpaty, 2018, 117–123.]
18. Русанівський, Віталій М. Історія української літературної мови. Київ: АртЕк, 2002.
[Rusanivskyi, Vitaliy M. Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv: ArtEk, 2002.]
19. Синица, І. А. Языковая личность учёного-гуманитария XIX века. Киев: Изд-ий дом Д. Бурого, 2006.
[Sinitsa, I. A. Yazykovaya lichnost uchYonogo-gumanitariya XIX veka. Kyiv: Izd-iy dom D. Burago, 2006.]
20. Ставицька, Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005.
[Stavytska, L. Argo, zhargon, sleng. Sotsialna dyferentsiatsiia ukrainskoi movy. Kyiv: Krytyka, 2005.]
21. Тараненко, Олександр О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.). Київ: Вид-ий дім Д. Бурого, 2015.
[Taranenko, Oleksandr O. Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX – pochatok XXI st.). Kyiv: Vyd-yi dim D. Buraho, 2015.]
22. Худаш, Михайло Л. Світла пам'ять про вченого. *Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003, 182–188.
[Khudash, Mykhaylo L. Svitla pamiat pro vchenoho. *Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka*. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2003, 182–188.]
23. Шевельов, Юрій В. Портрети українських мовознавців. Київ: Києво-Могилянська академія, 2002.
[Shevelov, Yuriy V. Portrety ukrainskykh movoznavtsiv. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2002.]

THE PERSONALITY OF THE UKRAINIAN LINGUIST

Vasyl Greshchuk

Head of the Ukrainian Language Department of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Vitaliy Kononenko

Head of the Department of General and German Linguistics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Abstract

Background: The determining factors of the scientific activity of Ukrainian scholars are their principledness, self-sacrifice to establish national priorities. The methodological basis of the study is the analysis of the scientific achievements of linguists, the study of their achievements in establishing the status of the Ukrainian language as the highest heritage of the Ukrainian people.

Purpose: The article aims to find out the personal traits and parameters of the Ukrainian linguist in order to highlight his contribution to the development of the Ukrainian language as a national phenomenon, the language of the Ukrainian state.

Results: In research sociological and psychological preconditions are described, which allow to qualify Ukrainian linguists as bearers of the Ukrainian national character, national self-consciousness, and bright representatives of the Ukrainian intelligentsia.

Discussion: Linguists of Ukraine occupy leading positions in the study of current problems of linguistics with a focus on the study of new directions in world science, based on the traditions of domestic linguistics. The type of a Ukrainian linguist has been established in the minds of the public as an image of a patriot, the bearer of the idea of Ukrainocentrism. From a perspective perspective,

the analysis of the psychotypical activity of Ukrainian scholars opens the way to further study of the characterological features of the representatives of the humanities in the struggle for national priorities and the defense of patriotic positions. At the same time, there is a big and broad problem of identifying psychotypic components at the national level of personality disorder.

Keywords: ukrainian linguist, linguistic persona, state Ukrainian language, patriot, ideological struggle.

Vitae

Vasyl Greshchuk is a Doctor of Philology, Professor, head of the Ukrainian Language Department of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; the area of scientific interests includes problems of derivation, lexicology, semasiology, lexicography, dialectology, history of the Ukrainian literary language and the language of fiction.

Correspondence: ukrinst.pu.if@gmail.com

Vitaliy Kononenko is a Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Head of the Department of General and German Linguistics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; the area of scientific interests includes broad issues of Ukrainian, Slavic and general linguistics, linguistic stylistics, language culture, linguistic cultural studies, translation studies, linguistic didactics.

Correspondence: kzm@pnu.edu.ua

Надійшла до редакції 01 липня 2022 року
Рекомендована до друку 13 вересня 2022 року